ISSN 1995-6134

УДК 349.6
С.В. СИДОРОВА, Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ФОРМ ТА ЗАХОДІВ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДВИЩЕННЯ РОДЮЧОСТІ ҐРУНТІВ

***Ключові слова**: правові форми підвищення родючості ґрунтів, правові заходи підвищення родючості ґрунтів*

Останнім часом науковці різних галузей науки все частіше звертають увагу на проблеми екологічної незбалансованості земельного фонду країни, порушення структури сільськогосподарського землекористування, відсутності практики формування й охорони екологічно стійких агроландшафтів, а також забезпечення екологічної безпеки ґрунтів та підвищення їх родючості. Цими питаннями опікуються теоретики земельно-правової, землевпорядної, а також ґрунтознавчої галузей науки [1, с.41; 2–4]. Цілком обґрунтовано в літературі стверджується, що структурна та екологічна незбалансованість земельного фонду суттєво знижує ефективність використання і охорони земель [4, с.43–45]. Дієвим інструментом, який забезпечить раціональне використання земельного фонду України, є закріплення в земельному законодавстві правових форм підвищення родючості ґрунтів.

В земельно-правовій літературі доволі часто використовуються поняття «земельно-правова форма», «правова форма охорони земель», «правова форма підвищення родючості ґрунтів», проте їх сутність та ознаки досліджені не достатньо. До сьогодні ще не проводилося спеціального дослідження еколого-правового механізму реалізації правових форм та не здійснювалася їх наукова класифікація [5, с.482].

Одним із першочергових завдань регулювання суспільних відносин у галузі правового забезпечення підвищення родючості ґрунтів є встановлення певної послідовності у використанні в законодавстві відповідної термінології. Брак усталеного понятійного апарату може призвести до негативних наслідків як у теорії, так і на практиці. Як зазначав свого часу О.С. Колбасов, за термінологічними розбіжностями стоять розбіжності концептуальні [6, с.27].

Найважливішою рисою наукової термінології виступає її однозначність: кожне наукове поняття повинно складатися з суворо визначених термінів. Поняття – це думка, яка виражена у формі судження і має відповідати об'єктивній реальності. Правильне застосування понятійного апарату надає якісної визначеності правовому науково-теоретичному мисленню, фіксує структуру знань про право й логіку його розвитку, має самостійне пізнавальне значення, тому що сприяє поглибленому вивченню права, відсторонюючи будь-які різночитання й неточності [7, с.44–97].

З огляду на це вважаємо, що існує нагальна потреба у проведенні наукового аналізу зазначених понять, що і є метою статті. Для з'ясування суті правової форми підвищення родючості ґрунтів слід звернутися до існуючих поглядів теоретиків правової науки, адже поняття правової форми є предметом дослідження саме загальнотеоретичних наук.

У науковій літературі склалися різні погляди на визначення поняття правової форми. Дискусію щодо цього питання було розпочато в 20-х роках минулого століття. Так, відомий радянський правознавець П.І. Стучка вважав, що правова форма містить в собі три основні рівні: правовідносини, норми права та правосвідомість (ідеологію). І якщо останні два рівні носять абстрактний характер, зазначав науковець, то перший – цілком конкретний, оскільки є близьким до економічних відносин (інтересів суб'єктів) [8, с.100].

На окрему увагу заслуговує позиція С.С. Алексєєва, на думку якого правова форма являє собою один з різновидів правових засобів для оптимального вирішення соціальних завдань, з якими перебуває в нерозривному зв'язку. Первинними правовими заходами, які складають правову форму є суб'єк-

ISSN 1995-6134

тивні права, юридичні обов'язки, їх комплекси та правові режими. Взаємодіючи, ці елементи правової форми утворюють формулу «суб'єкт – правові засоби – соціальні задачі». При цьому, науковець зауважує, що головну роль у зазначеній формулі відіграють саме соціальні задачі, оскільки існування правової форми обумовлюється необхідністю їх вирішення. Нормативне вираження правові форми отримують в вигляді інститутів – окремих утворень, юридичних режимів або комплексів взаємопов'язаних правових утворень і режимів, що являють собою юридично дієві форми вирішення життєвих проблем [9, с.219–222].

Існують також інші наукові погляди стосовно визначення правової форми. Так, Р.О. Халфіна доходить висновку, що правову форму складають норми права та правові інститути. При цьому авторка наголошує, що правову форму можливо розглядати тільки в єдності з її матеріальним змістом, розуміючи під ним конкретні суспільні відносини [10, с.79–98, 135].

Іноді категорію «правова форма» ототожнюють з поняттям «форма права». Так, В.В. Петров під правовими формами екологізації розуміє нормативні акти, які регламентують широку сферу діяльності в галузі економіки, управління, стандартизації тощо [11, с.71]. Однак, категорія «правова форма» використовується, перш за все, для того, щоб структурувати соціальні зв'язки та виявити роль права як формально-юридичного інституту в його співвідношенні з соціально-економічним, моральним та політичним змістом – багатоманітними суспільними відносинами. Проте категорія «форма права» має інше смислове навантаження. Вона покликана упорядкувати зміст права, надати праву ознак державно-владного характеру [12, с.324–328].

Правова форма стала предметом дослідження представників екологічної, земельної та аграрної галузей правової науки. На думку А.М. Статівки, наприклад, правову форму у сфері агропромислового комплексу складають інтереси суб'єктів, з приводу яких складаються суспільні відносини, а також самі суспільні відносини. При цьому він зауважує, що при характеристиці правової форми слід враховувати наступні фактори: по-перше, кожна правова форма має свій власний правовий зміст (наприклад в договорі це права і обов'язки його сторін); по-друге, правова форма має водночас і матеріальний зміст – конкретні суспільні відносини й інтерес, який виражається в певних матеріальних і духовних потребах [13, с.87–89].

Д.В. Санніков, досліджуючи земельно-правову форму, вважає, що кожна правова форма являє собою сукупність однорідних заходів, які характеризуються своїми специфічними особливостями і потребують розробки власних земельно-правових відносин. Під поняттям «правова форма» він пропонує розуміти сукупність норм права або правових інститутів, а також процесуальний порядок здійснення тих або інших дій [14, с.31–32].

Свою позицію стосовно розглядуваної проблеми означив також М. Орлов. Вивчаючи питання визначення правових форм у сфері охорони навколишнього природного середовища, він доходить висновку, що ефективність застосування будь-якої еколого-правової форми зводиться до двох провідних об'єктивних показників: чи забезпечує та чи інша еколого-правова форма збереження природних екологічних систем в процесі регулювання суспільних відносин; чи сприяє застосування тієї чи іншої еколого-правової форми збереженню сталого розвитку країни [5, с.482]. Отже, на думку цього автора, зведення правової форми тільки до прав і обов'язків збіднює її поняття. Загальне поняття еколого-правової форми, як він вважає, має охоплювати всі основні його ознаки: сферу суспільних відносин (предмет правового регулювання); правовий режим (сукупність цих режимів), в основу якого має бути покладено той чи інший спосіб правового регулювання, що і дозволяє забезпечувати вирішення екологічних, соціальних та інших завдань [15, с.75].

Питання правової форми у сфері охорони земель найбільш повно вивчала Т.К. Оверковська, на думку якої під правовою формою охорони земель слід розуміти правове явище, яке закріплено в правовій нормі, має обов'язковий характер, сприяє реалізації правових вимог,

ISSN 1995-6134

приписів, повноважень, заходів, діяльності щодо збереження якісного стану земель та має відповідний вплив на вирішення проблем охорони земель [16, с.124–125].

Отже, констатуємо, що в останньому науковому аналізі поняття правової форми у сфері охорони земель тлумачиться як правове явище, яке зовні може виражатися у вигляді діяльності, приписів, вимог, повноважень, заходів або їх сукупності, однак обов'язково повинно відповідати наступним ознакам: 1) закріплення в правовій нормі; 2) обов'язковий характер; 3) сприяння реалізації правових вимог; 4) сприяння збереженню якісного стану земель; 5) юридичний вплив на ту чи іншу ситуацію у сфері охорони земель [16, с.99].

На підставі аналізу наведених точок зору можна зробити висновок, що правова форма охорони та підвищення родючості ґрунтів є універсальним засобом вирішення різних соціальних, економічних та екологічних ситуацій, що складаються у відповідній сфері суспільних відносин. Її виникнення завжди обумовлено об'єктивними соціально-економічними та екологічними зв'язками в суспільстві. До обов'язкових ознак правової форми підвищення родючості ґрунтів слід віднести: а) наявність відповідних суспільних відносин (з якими неодмінно пов'язані соціально-економічні, політичні, екологічні інтереси); б) їх нормативне врегулювання; в) вираження у певній процедурі з чітко визначеним процесуальним порядком її здійснення; г) спрямованість на забезпечення позитивної зміни якості ґрунтової родючості.

Таким чином, правові форми підвищення родючості ґрунтів можна розуміти як врегульовані законодавством заходи органів державної влади і місцевого самоврядування та діяльність власників і користувачів земельних ділянок, спрямовані на забезпечення позитивної зміни якості ґрунтової родючості.

Будь-яка правова форма складається з сукупності утворюючих її елементів. Дане положення стосується також правових форм, спрямованих на забезпечення підвищення родючості ґрунтів, складовими елементами яких є правові заходи.

Найбільш важливими правовими формами у сфері підвищення родючості ґрунтів є: 1) оптимізація структури сільськогосподарського землекористування, яка включає заходи з консолідації земель сільськогосподарського призначення, консервації деградованих, малопродуктивних та техногенно забруднених земель, утворення та охорони екологічно стійких агроландшафтів; 2) розробка та впровадження науково-обґрунтованої системи землеробства, елементами якої виступають заходи щодо меліорації земель, дотримання правил сівозмін, запровадження ґрунтозахисних технологій обробки ґрунту та ін.

Правові форми підвищення родючості ґрунтів та заходи, що їх утворюють, є дуже різноманітними завдяки індивідуальності їх змісту, характеру, мети та способу реалізації. Для зручності їх дослідження й застосування існують різні критерії їх класифікації: за об'єктом правовідносин, за суб'єктним складом правовідносин, за територіальною ознакою, залежно від строків реалізації, титулу права, на якому використовується земельна ділянка, форми власності на землю тощо.

Класифікація за критерієм об'єкта дозволяє виділити правові форми і заходи підвищення родючості ґрунтів на землях різних категорій, наприклад, сільськогосподарського призначення, лісогосподарського призначення або землях природо-заповідного фонду.

Залежно від суб'єктного складу (тобто, способу реалізації повноважень) правовідносин правові форми і заходи поділяють на ті, що здійснюються носіями земельних прав та обов'язків (землевласниками і землекористувачами) або органами управління. В свою чергу, останні, залежно від компетенції управляючого суб'єкта, можна поділити на загальні (наприклад, органи місцевого самоврядування та ін.) та спеціальні (Держземагентство України та ін.).

Якщо за основу класифікації взяти рівень реалізації нормативно-правового акта, то можна виділити правові форми і заходи загальнодержавного, регіонального чи місцевого значення. Варто вказати, що запровадження таких заходів у галузі підвищення родючості

ISSN 1995-6134

ґрунтів важливо здійснювати з урахуванням структури природно-кліматичних зон та комплексів, рельєфу місцевості тощо.

Класифікація вказаних правових форм і заходів за критерієм строків реалізації дозволяє виділити постійно діючі та тимчасові (короткострокові та довгострокові) форми і заходи підвищення родючості ґрунтів. Так, на прикладі земельного контролю можна виокремити як постійно діючу, так і тимчасову форми його проведення. Перша розкривається у спостереженні за дотриманням земельного законодавства у зазначеній сфері. Спостереження, як зазначається в літературі, є складовою частиною земельного контролю, формою отримання необхідної інформації про стан земельного фонду, доцільність його використання та охорони. Інша форма земельного контролю – обстеження – має тимчасовий характер, оскільки провадиться виключно у зв'язку з фактами порушення земельного законодавства [17, с.129].

Вказані правові форми і заходи можливо класифікувати також залежно від титулу права, на якому використовується земля, адже права та обов'язки власників земельних ділянок у сфері підвищення родючості ґрунтів суттєво різняться від прав та обов'язків постійних землекористувачів та орендарів землі.

За характером правові заходи і форми підвищення родючості ґрунтів поділяють на заборонні (наприклад, імперативна заборона вивезення ґрунтової маси за межі території України, крім зразків для проведення наукових досліджень – ст.53 Закону України «Про охорону земель»), дозвільні (прикладом може слугувати положення, закріплене у п.«г» ч.1 ст.186 ЗК України, відповідно до якої проекти землеустрою сільськогосподарських підприємств, установ і організацій, особистих селянських, фермерських господарств після погодження їх із сільськими, селищними, міськими радами або районними державними адміністраціями розглядаються і затверджуються власниками землі або землекористувачами); стимулюючі (зокрема, прикладом економічного стимулювання є передбачене законодавством надання податкових і кредитних пільг фізичним і юридичним особам, які здійснюють за власні кошти заходи щодо захисту земель від ерозії, підвищення родючості ґрунтів та інші заходи, передбачені загальнодержавними і регіональними програмами використання та охорони земель – ст.27 Закону України «Про охорону земель»); запобіжні (прикладом заходу запобіжного характеру є законодавчо закріплена вимога щодо захисту земель від ерозії, селів, підтоплення, заболочування, вторинного засолення, переосушення, ущільнення, забруднення відходами виробництва, хімічними та радіоактивними речовинами та від інших несприятливих природних і техногенних процесів – п.«в» ч.1 ст.164 ЗК України); профілактичні, (так, з метою своєчасного виявлення зміни стану земель та властивостей ґрунтів, оцінки здійснення заходів щодо охорони земель, збереження та відтворення родючості ґрунтів, попередження впливу негативних процесів і ліквідації наслідків цього впливу на землях сільськогосподарського призначення здійснюється моніторинг ґрунтів – ст.54 Закону України «Про охорону земель») тощо.

Існують й інші критерії класифікації правових форм і заходів у сфері забезпечення підвищення родючості ґрунтів: залежно від форми власності, в якій перебуває земельна ділянка; організаційно-правової форми господарювання на землі; стану якості ґрунтової родючості; рівня техногенного забруднення родючого шару ґрунту та ін.

Кожна правова форма, в межах якої реалізуються правові заходи, вимагає розробки власних земельно-правових механізмів. При їх розробці необхідно враховувати специфіку правозастосування тієї чи іншої правової форми і, як зазначено в літературі [15, с.76], юридично закріплювати її в тому чи іншому нормативному акті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Добряк Д. С. Еколого-економічні засади реформування землекористування в ринкових умовах / Д. С. Добряк, Д. І. Бабміндра. – К. : Урожай, 2006. – 336 с.

2. Мордвінов О. Охорона та відтворення природних сільськогосподарських ресурсів /

ISSN 1995-6134

О. Мордвінов // Вісник Укр. акад. держ. управління. – 2001. – № 2 (Ч. ІІ). – С. 99–106.

3. Кулинич П. Ф. Принцип пріоритету сільськогосподарського використання земель в земельному праві України / П. Ф. Кулинич // Право України. – 2004. – № 8. – С. 45–49.

4. Леонець В. О. Сучасні проблеми землевпорядкування та охорони земель / Льонець В. О. // Землевпорядкування. – 2001. – № 1. – С. 42–47.

5. Орлов Н. А. Роль правовых форм техногенной и экологической безопасности в совершенствовании системы законодательства Украины / Орлов Н. А. // Экология и здоровье человека. Охрана водного и воздушного бассейнов. Утилизация отходов : сб. науч. трудов : XIII международная научно-техническая конференция. – Х.-Алушта, 2005. – С. 480–489.

6. Колбасов О. С. Терминологические блуждания в экологии / Колбасов О. С. // Гос-во и право. – 1999. – № 10. – С. 27–37.

7. Васильев А. М. Правовые категории / Васильев А. М. – М. : Юрид. лит., 1976. – 286 с.

8. Стучка П. И. Право – закон – техника / Стучка П. И. // Советское государство и революция права. – 1930. – № 1.

9. Алексеев С. С. Теория права / Алексеев С. С. – М. : Изд-во БЕК, 1995. – 320 с.

10. Халфина Р. О. Общее учение о правоотношении / Халфина Р. О. – М. : Юрид. лит., 1974. – 351 с.

11. Петров В. В. Экология и право / В. В. Петров. – М., 1982. – 223 с.

12. Матузов Н. И. Теория государства и права / Матузов Н. И., Малько А. В. – М. : Юристъ, 2004. – 512 с.

13. Статівка А. М. Співвідношення інтересів, суспільних відносин і правової форми в АПК / Статівка А. М. // Право України. – 1997. – № 11. – С. 87–89.

14. Санніков Д. В. Особливості використання і охорони земельних ділянок для садівництва громадян : монографія / Санніков Д. В. ; під заг. ред. проф. М. В. Шульги. – Х. : Вид-во «ФІНН», 2010. – 160 с.

15. Орлов М. Проблеми визначення і реалізації правових форм у сфері охорони навколишнього природного середовища / Орлов М. // Право України. – 2002. – № 6. – С. 74–77.

16. Оверковська Т. К. Правові засади охорони земель від забруднення та псування в Україні: дис. … кандидата юрид. наук : 12.00.06 / Оверковська Т. К. – К., 2008. – 213 с.

17. Хом'яченко С. І. Правове забезпечення контролю за використанням та охороною земель в Україні: дис. … кандидата юрид. наук : 12.00.06 / Хом'яченко Світлана Іванівна. – К., 2004. – 207 с.

Сидорова С. В. Загальна характеристика форм та заходів правового забезпечення підвищення родючості ґрунтів / С. В. Сидорова // Форум права. – 2012. – № 3. – С. 665–669 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-3/12ccvprg.pdf

Досліджено питання застосування в земельному законодавстві понятійного апарату у сфері правової охорони та підвищення родючості ґрунтів, сформульовано поняття правової форми підвищення родючості ґрунтів.

***

Сидорова С.В. Общая характеристика форм и мероприятий правового обеспечения повышения плодородия почв

Исследован вопрос применения в земельном законодательстве понятийного аппарата в сфере правовой охраны и повышения плодородия почв, сформулировано понятие правовой формы повышения плодородия почв.

***

Sidorova S.V. General Characteristics of the Forms and Legal Measures to Ensure Soil Fertility

The application question in the ground legislation of the conceptual device in the sphere of legal protection and increase of fertility of soils is investigated; the concept of a legal form of increase of fertility of soils is formulated.